

Arleta Nerka*

PROBLEMATYKA STOSOWANIA ART. 358¹ § 3 K. C. W UBEZPIECZENIU OSOBOWYM

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Waloryzacja sądowa jest wyjątkiem od zasady nominalizmu dotyczącej zobowiązań pieniężnych. Przepis art. 358¹ § 3 k. c.¹ umożliwia sądowi interwencję w umowę lub orzeczenie w razie istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza po powstaniu zobowiązania. W takim przypadku sąd może po rozważeniu interesów stron, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, zmienić wysokość lub sposób spełnienia świadczenia pieniężnego, chociażby były ustalone w orzeczeniu lub umowie. Przedmiotowy przepis daje stronom umowy możliwość wystąpienia do sądu z żądaniem zmiany wysokości lub sposobu spełnienia świadczenia pieniężnego w wypadku, gdy po powstaniu zobowiązania nastąpi istotna zmiana siły nabywczej pieniądza, chociażby było ono ustalone w orzeczeniu lub umowie. Zmiana wysokości najczęściej polega na przeliczeniu świadczenia w kierunku jego zwiększenia w oparciu o wybrany przez sąd wskaźnik ekonomiczny jako podstawę waloryzacji. Modyfikacja taka może dotyczyć nie tylko wysokości świadczenia pieniężnego, ale także sposobu jego spełnienia, np. przesunięcia terminu wykonania, rozłożenia na raty, skapitalizowania rat, itp.²

Przedmiotem refleksji jest dopuszczalność stosowania waloryzacji sądowej do świadczeń wynikających z ubezpieczenia osobowego.

2. FUNKCJE WALORYZACJI SĄDOWEJ W UBEZPIECZENIU OSOBOWYM

Zmianę siły nabywczej pieniądza najczęściej wywołują zjawiska inflacyjne występujące w gospodarce rynkowej. Ponieważ inflacja należy do typowych procesów towarzyszących obrotowi gospodarczemu, jej wpływ na naturę zobowiązań

* Dr, Katedra Prawa Prywatnego, Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie.

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, DzU 1964, nr 16, poz. 93 z późn. zm.

² Por. P. Machnikowski, *Komentarz do art. 358¹ k. c.* [w:] E. Gniewek (red.), *Kodeks Cywilny. Komentarz*, wyd. 3, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2008.

wiązań pieniężnych, zwłaszcza długoterminowych, jest niezaprzeczalny. Do stosunków podatnych na oddziaływanie procesów inflacyjnych należą również te o charakterze ubezpieczeniowym. W umowach ubezpieczenia osobowego pomiędzy skalkulowaniem składki a wypłatą świadczenia upływa pewien czas, w którym pieniądź może zmienić wartość nabywczą. Wiąże się z tym ryzyko pokrzywdzenia jednej ze stron zobowiązania wynikającego stąd, że świadczenie pieniężne w chwili jego spełnienia ma inną (przeważnie mniejszą) wartość nabywczą, niż miało w chwili powstawania zobowiązania. Stąd istotną kwestią jest utrzymanie realności świadczeń wynikających z umów ubezpieczenia osobowego³.

Celem ubezpieczenia jest zapewnienie ubezpieczającemu ochrony ubezpieczeniowej. Realizacja tej ochrony w ubezpieczeniu osobowym oznacza wypłatę przez ubezpieczyciela określonego w umowie świadczenia w postaci przyrzeczonego świadczenia w razie śmierci osoby ubezpieczonej lub dożycia przez nią oznaczonego wieku lub w razie uszkodzenia ciała, rozstroju zdrowia lub śmierci wskutek nieszczęśliwego wypadku.

Przepisy dopuszczające waloryzację sądową⁴ służą przede wszystkim zabezpieczeniu interesów ubezpieczonego, jeżeli po powstaniu zobowiązania nastąpi istotna zmiana siły nabywczej pieniądza, a dokonywane przez zakłady ubezpieczeń przeliczenia wypłacanych sum nie są adekwatne do realiów życia, znacznego wzrostu kosztów utrzymania i inflacji⁵. Należy to do ważnych społecznie zagadnień, zwłaszcza w kontekście funkcji realizowanych przez ubezpieczenia osobowe: wypłata świadczeń pieniężnych w razie wystąpienia w życiu ubezpieczonych określonych zdarzeń losowych, rodzących nowe potrzeby materialne, będących następstwem choroby, utraty zdolności zarobkowania, utraty żywiciela rodziny, a także finansowania wydatków związanych z jej powiększeniem⁶. W tym wyraża się ekonomiczny sens ubezpieczeń – zapewnienie ochrony w razie realizacji niekorzystnych skutków wskazanych zdarzeń losowych lub uzyskanie świadczenia w związku z wystąpieniem zdarzeń biotycznych.

Umowa ubezpieczenia należy do kwalifikowanych podmiotowo, bowiem jej stroną zawsze musi być podmiot zajmujący się profesjonalnie działalnością ubezpieczeniową, czyli krajowy lub zagraniczny ubezpieczyciel. Trzeba także

³ A. Nerka, *Sądowa waloryzacja świadczeń z ubezpieczenia osobowego*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2009, nr 3/4, s. 68–69.

⁴ Warto wskazać również na art. 12 ust. 2 *Ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny*, DzU 1990, nr 55, poz. 321, który dopuścił stosowanie art. 358¹ § 3 k. c. do świadczeń jeszcze nie przedawnionych i nie wykonanych do dnia wejścia w życie ustawy (czyli do 1 października 1990 r.).

⁵ E. Geppert, *Formy zapewnienia realnej wartości świadczeń z ubezpieczeń życiowych i rentowych w krajach kapitalistycznych*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1965, nr 4, s. 7; o tej problematyce również: A. Banasiński, St. Dmochowski, M. Kobuszewski, E. Kreid, Z. Lichniak, M. Orłowski, *Ubezpieczenia a zmiany wartości pieniądza*, „Studia Ubezpieczeniowe”, t. I, PWN, Warszawa–Poznań 1973, s. 65–76.

⁶ W. Warkało, *Węzłowe problemy polskich ubezpieczeń*, „Studia Ubezpieczeniowe”, t. I, PWN, Warszawa–Poznań 1973, s. 18.

zauważyć, że w umowie ubezpieczenia drugą stroną jest konsument, czyli osoba, która wymaga szczególnej ochrony. Zakłady ubezpieczeń działają w obrocie gospodarczym jako podmioty profesjonalne, zajmujące się sprzedażą ubezpieczeń w sposób masowy. Podmiot prowadzący tego typu działalność powinien liczyć się z ryzykiem ekonomicznym i kontraktowym, które są niejako wpisane w konstrukcję ubezpieczeniową, i przewidując przebieg procesów gospodarczych – starać się minimalizować jego negatywne skutki⁷. Przykładowo, zważając na występowanie zwykłych zjawisk ekonomicznych w postaci inflacji, zakład ubezpieczeń może zaproponować drugiej stronie umowy podwyższenie składki. To on jako profesjonalnie działający przedsiębiorca powinien zwrócić uwagę, że realna wysokość składki jest za niska i nie pozwala na realizację celu umowy, np. w przypadku polis osobowych – zagwarantowania ubezpieczonemu godziwej sumy potrzebnej na starcie do dorosłego życia.

Prowadzenie działalności ubezpieczeniowej powinno opierać się na najwyższym zaufaniu do ubezpieczyciela. Dobra wiara i zaufanie są szczególnie istotne przy długoterminowych ubezpieczeniach na życie, zawierających wyraźny element oszczędnościowy i socjalny⁸. Dlatego tak ważne jest zachowanie wypłacalności zakładów ubezpieczeń i stabilności ich sytuacji finansowej. Niepewność w stosunkach ubezpieczeniowych, niewypłacalność ubezpieczyciela staje się katastrofą nie tylko dla ubezpieczonych, ale podważa również zaufanie do ubezpieczeń jako takich⁹.

3. ZAKRES ŚWIADCZEŃ Z UBEZPIECZEŃ OSOBOWYCH PODLEGAJĄCYCH WALORYZACJI

Celem umowy ubezpieczenia, jak już wspomniano, jest udzielenie ubezpieczonemu ochrony ubezpieczeniowej w postaci pokrycia przez ubezpieczyciela szkody w mieniu (ubezpieczenia majątkowe) lub na osobie ubezpieczającego (ubezpieczenia osobowe). Konkretyzacją obowiązku zakładu ubezpieczeń jest przede wszystkim wypłacenie ubezpieczonemu świadczenia w wysokości sumy ubezpieczenia.

Ponieważ świadczenie z umowy ubezpieczenia osobowego jest świadczeniem wywodzącym się z zobowiązania poddanego rygorowi zasady nominalizmu¹⁰, jego nominalna wysokość może być zmieniona na podstawie art. 358¹ § 3

⁷ Por. P. Machnikowski, *op. cit.*

⁸ E. Skowrońska, *Biuro Orzecznictwa SN*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1997, nr 2, s. 27.

⁹ J. Łazowski, *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach – adaptacja pracy z 1934 r.*, Wydawnictwo Prawnicze LEX, Sopot 1998, s. 201.

¹⁰ Zasada nominalizmu odnosi się do tych zobowiązań pieniężnych, w których zapłata była od początku przedmiotem zobowiązania (tzw. zobowiązań pieniężnych *sensu stricto*). Por.

k. c.¹¹ Przedmiotem zobowiązania zakładu ubezpieczeń jest bowiem od początku jego istnienia (tj. od nastąpienia przewidzianego w umowie wypadku) suma pieniężna, do której ma zastosowanie zasada nominalizmu. Jest to więc zobowiązanie pieniężne *sensu stricto* i w razie wystąpienia w konkretnym przypadku przesłanek ustawowych możliwa staje się sądowa waloryzacja świadczeń, do wypłaty których zobowiązany jest ubezpieczyciel¹².

Przedmiotem ochrony w ubezpieczeniu osobowym są dobra osobiste człowieka o charakterze biotycznym (życie, zdrowie, zdolność do pracy). Ubezpieczenia te obejmują ubezpieczenie na życie i ubezpieczenie następstw nieszczęśliwych wypadków. W ramach ubezpieczeń na życie wyróżnia się umowy ubezpieczenia zaopatrzenia dzieci, posagowe, ubezpieczenia na życie i ubezpieczenia rentowe.

W ubezpieczeniu osobowym wypłacane świadczenia nie posiadają zasadniczo charakteru odszkodowawczego, ponieważ nie zależą od wystąpienia szkody, a ich wysokość również nie jest powiązana z jej wielkością. Wyjątkowo charakter odszkodowawczy posiada świadczenie obejmujące zwrot kosztów leczenia. Natomiast ubezpieczenia następstw nieszczęśliwych wypadków (art. 829 pkt. 2 k. c.) obejmują świadczenia o zróżnicowanym charakterze, np. zwrot kosztów leczenia, nabycia protez lub specjalnych środków ochronnych i pomocniczych oraz koszty przeszkolenia zawodowego inwalidów. Świadczenie ubezpieczyciela może polegać zatem na zapłacie odszkodowania, wówczas nie podlegają waloryzacji. Natomiast świadczenie pieniężne wypłacane na podstawie umowy ubezpieczenia nieszczęśliwych wypadków w razie trwałej niezdolności do pracy ubezpieczonego (lub w razie jego śmierci) jest – obok świadczenia z tytułu umowy ubezpieczenia na życie – świadczeniem typowym dla świadczeń z ubezpieczeń osobowych.

W orzecznictwie sądowym przyjmuje się dopuszczalność waloryzacji świadczeń z ubezpieczeń osobowych, w szczególności z tytułu ubezpieczeń posagowych polis posagowych (ubezpieczenia zaopatrzenia dzieci)¹³ oraz umów ubezpieczenia renty odroczonej¹⁴. Sąd Najwyższy uznał również, że nominalna wysokość świadczenia należnego z tytułu trwałego inwalidztwa ubezpieczonego od następstw nieszczęśliwych wypadków może być zmieniona stosownie do

W. Dubis, *Waloryzacja kondycji nienależnego świadczenia*, „Rejent” 1998, nr 8, s. 73 i nast.; *Uchwała SN z 8 października 1992 r.*, III CZP 117/92, OSN 1993, nr 4, poz. 57.

¹¹ Podobnie *Uchwała SN z dnia 19 stycznia 1993 r.*, III CZP 149/92.

¹² Z uzasadnienia do *Uchwały SN z dnia 11 marca 1993 r.*, II CRN 14/93, OSNCP 1993, nr 12, poz. 230.

¹³ Por. *Uchwała SN z dnia 24 stycznia 1996 r.*, III CZP 196/95, OSNC 1996, nr 6, poz. 76; *Uchwała SN z dnia 4 lutego 1997 r.*, III CZP 127/96, OSP 1997, nr 5; *Wyrok SN z dnia 19 stycznia 1999 r.*, II CKN 202/98, OSNC 1999, nr 6, poz. 121; *Wyrok SN z dnia 29 listopada 2001 r.*, V CKN 489/00, OSNC 2002, nr 7–8, poz. 104; *Postanowienie SN z dnia 6 stycznia 2005 r.*, III CZP 76/04, Lex nr 157157.

¹⁴ *Uchwała SN z dnia 10 kwietnia 1992 r.*, III CZP 126/91, OSNCP 1992, nr 7–8, poz. 121.

art. 358¹ § 3 k. c. Ponadto wysokość jednorazowego świadczenia przysługującego uposażonemu w razie śmierci ubezpieczonego na podstawie umowy ubezpieczenia odroczonej renty oszczędnościowej za zwrotem składek może być zmniejszona stosownie do art. 358¹ § 3 k. c.¹⁵

Problematyka utrzymania realności świadczeń dotyczy szczególnie ubezpieczeń posagowych, zwłaszcza z uwagi na cele – zapewnienie ubezpieczonym dzieciom środków finansowych w chwili osiągnięcia dojrzałości i usamodzielnienia się. Motywację działań ubezpieczających stanowi przede wszystkim polepszenie sytuacji dzieci w momencie osiągnięcia przez nie dojrzałości. Są gotowi płacić przez umówiony okres składkę w ustalonej wysokości, często kosztem wyrzeczeń, w przekonaniu, że ubezpieczone dziecko otrzyma znaczące uposażenie w chwili, gdy będzie to miało dla niego istotne znaczenie¹⁶.

Umieszczenie w umowie ubezpieczenia zaopatrzenia dzieci klauzuli przewidującej waloryzowanie świadczenia ubezpieczyciela nie wyklucza możliwości waloryzacji sądowej, jeżeli występują wszystkie przesłanki takiej waloryzacji; umowna klauzula waloryzacyjna może być poddana kontroli z punktu widzenia jej rzetelności kontraktowej (art. 385¹ do 385³ k.c.)¹⁷. Należy zgodzić się z poglądem Sądu Najwyższego, który wskazał, że przez „ustalenie świadczenia pieniężnego” (art. 358¹ § 3 k.c.) należy rozumieć zarówno samo określenie świadczenia (zindywidualizowanie co do charakteru i wysokości), jak i oznaczenie go (co do wysokości) po zastosowaniu waloryzacji, przewidzianej w umownej klauzuli waloryzacyjnej. Oznacza to zapewnienie każdej ze stron, oczekującej świadczenia pieniężnego partnera, odpowiedniej ochrony prawnej w zakresie przewidzianym w tym przepisie, niezależnie od próby określenia takiej ochrony przez same strony w chwili kreacji stosunku obligacyjnego. Natomiast waloryzację sądową należałoby wykluczyć wówczas, gdyby mechanizm przewidziany umownie prowadził do rezultatu podobnego jak waloryzacja sądowa lub efektu korzystniejszego dla strony domagającej się zwaloryzowania świadczenia pieniężnego¹⁸.

4. PRZESŁANKI STOSOWANIA ART. 358¹ § 3 K. C. W UBEZPIECZENIU OSOBOWYM

Jak już wspomniano, do przesłanek warunkujących możliwość dokonania waloryzacji sądowej należy przede wszystkim „istotna zmiana siły nabywczej

¹⁵ *Uchwała SN z dnia 20 lipca 1995 r.*, III CZP 92/95, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 10, poz. 37.

¹⁶ Z uzasadnienia do *Uchwały SN z dnia 4 marca 2005 r.*, III CZP 91/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 23.

¹⁷ *Wyrok z dnia 25 lutego 2005 r.*, II CK 445/04, Lex nr 301751; *Postanowienie z dnia 6 stycznia 2005 r.*; *Wyrok SN z dnia 13 maja 2005 r.*, I CK 690/04, Lex nr 407119.

¹⁸ *Wyrok SN z dnia 13 maja 2005 r.*

pieniądza”, zaistniała po powstaniu zobowiązania¹⁹. Pojęcie to nie zostało ściśle dookreślone, zatem rzeczą praktyki jest ustalenie, jaki stopień zmiany siły nabywczej pieniądza można uznać za istotny. Nie ulega wątpliwości, że zjawiska inflacyjne o dużym nasileniu wyczerpują pojęcie istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza po powstaniu zobowiązania. Należy uznać, że cechą tę posiada także umiarkowany stopień inflacji utrzymujący się przez dłuższy czas. Ponadto należałoby uwzględnić możliwość powstania trudności w spełnieniu świadczenia i grożącej straty na skutek zmiany wartości pieniądza²⁰. Strony mogły przewidywać jakiś stopień inflacji (stosując przykładowo klauzule umowne), takie założenie nie przekreśla jednak możliwości skutecznego żądania waloryzacji sądowej w razie przekroczenia określonego w umowie progu deprecjacji pieniądza²¹. Natomiast za „istotną” nie będzie mogła zostać uznana każda zmiana siły nabywczej pieniądza. Pewna skala zmian mieści się bowiem w zjawisku inflacji ujmowanej współcześnie jako normalne zjawisko ekonomiczne, które dotyka wszystkich uczestników obrotu prawnego, i z którym wszyscy uczestnicy powinni się liczyć. Istotny charakter zmiany siły nabywczej pieniądza musi być oceniany jednocześnie na dwóch płaszczyznach, a więc należy badać obiektywny charakter tych zmian, określając poziom inflacji, a także jej znaczenie dla danego stosunku obligacyjnego, przy rozważaniu w szczególności źródeł i celu takiego stosunku oraz realizacji interesów stron związanych z wykonaniem zobowiązania²².

Wszystko to składa się na dokonywaną przez sąd ocenę tzw. rozkładu ryzyka inflacji w konkretnym zobowiązaniu. Nie powinno budzić wątpliwości, że ryzykiem inflacji w większym stopniu należy obciążać przedsiębiorcę, a zwłaszcza przedsiębiorcę zajmującego się taką działalnością, z którą z definicji wiąże się konieczność przewidywania przebiegu procesów gospodarczych (np. ubezpieczyciela). W każdym razie wymóg uwzględniania interesów obu stron raczej wyklucza (z wyłączeniem sytuacji bardzo nietypowych) obciążenie jednej ze stron w całości skutkami zmiany siły nabywczej pieniądza (odmowę waloryzacji bądź dokonanie jej w sposób pełny, w całości przywracający świadczeniu jego pierwotną wartość)²³.

Sąd musi ocenić nie tylko „istotność” zmiany siły nabywczej pieniądza, ale i określić rodzaj miernika (kryterium), według którego nastąpi ewentualne przeliczenie świadczenia. W treści przepisu nie ma jasno określonych mierników waloryzacji, a jedynie nakaz, by sąd każdorazowo rozważył interesy obu stron,

¹⁹ G. Górczyński, *Kilka uwag na temat waloryzacji świadczeń pieniężnych na podstawie art. 358(1) § 3 KC, cz. II*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 22, s. 1037.

²⁰ W. Robaczyński, *Sądowa zmiana umowy*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1998, s. 186.

²¹ J. Gołaczyński, I. Sokół, *Waloryzacja świadczeń pieniężnych w świetle art. 358¹ § 3 k. c.*, „Rejent” 1995, nr 12, s. 70.

²² W. Dubis, *op. cit.*, s. 80; G. Górczyński, *op. cit.*

²³ P. Machnikowski, *op. cit.*

zgodnie z zasadami współżycia społecznego²⁴. Wyklucza to groźbę stosowania pewnego automatyzmu przeliczania świadczeń przy użyciu mechanicznych mierników waloryzacji²⁵.

Jeżeli sąd uzna, że wystąpiła istotna zmiana, to dopiero wówczas dokonuje ustaleń co do interesów stron, następnie ocenia te interesy w świetle zasad współżycia społecznego i podejmuje decyzję w przedmiocie waloryzacji świadczenia²⁶. Ważną okoliczność w zakresie stosowania waloryzacji sądowej stanowi zatem obowiązek rozważenia interesu stron przez sąd. Z uwagi na powinność uwzględnienia interesu obu stron umowy, nie można przeprowadzić waloryzacji w sposób, który obciążałby kosztem istotnej zmiany siły nabywczej tylko jedną ze stron. W orzecznictwie Sądu Najwyższego jest utrwalone już stanowisko, zgodnie z którym nominalne sumy składek uiszczonych ubezpieczycielowi w ramach umowy ubezpieczenia rent odroczonych mogą być waloryzowane na podstawie art. 358¹ § 3 k.c.²⁷. Jeżeli jednak ubezpieczony (strona słabsza) zgłasza żądanie podwyższenia należnych jej świadczeń, sąd musi uwzględnić interesu obydwu stron, czyli również zakładu ubezpieczeń. Prawidłowa wykładnia art. 358¹ § 3 k.c. nie pozwala zatem przerzucać na ubezpieczonego ujemnych skutków inflacji, ale nie dopuszcza również wyniku preferującego nadmiernie ubezpieczonego przez zasądzenie kwot, nie uwzględniających realnej wysokości sumy przez niego zainwestowanej w postaci składek²⁸. Ubezpieczony jest podmiotem słabszym i korzysta z gwarancji prawnych i ekonomicznych zasady realności ubezpieczenia. To ubezpieczyciel powinien wykazać się zabezpieczeniem wypłacalności (kapitał gwarancyjny, pokrycie marginesu wypłacalności środkami własnymi, urealnienie składek), aby w razie nieprzewidywanych okoliczności, powodujących wzrost zobowiązań ponad przewidywany poziom, istniały dodatkowe możliwości realizacji zobowiązań²⁹. W związku z tym zakład

²⁴ Por. *Uchwała SN z dnia 10 kwietnia 1992 r...*; *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 19 grudnia 1996 r.*, I ACa 10/96, OSA w Lublinie 1998, nr 1; *Wyrok SN z dnia 1 października 1997 r.*, I PKN 314/97, OSNAP 1998, nr 14, poz. 426.

²⁵ Sąd Najwyższy przykładowo wymienił następujące kryteria waloryzacji: wskaźnik zmiany cen, kosztów utrzymania, zmiany stopy oprocentowania kredytów i wkładów bankowych, ceny złota i kursy dewiz, wysokość najniższego lub przeciętnego wynagrodzenia za pracę, wartość świadczeń emerytalnych i inne podobne fakty, mogące stanowić punkt odniesienia do obserwacji zachodzących w skali kraju zmian w sferze gospodarczej, por. *Uchwała SN z dnia 9 kwietnia 1992 r.*, III CZP 32/92, OSNCA 1992, nr 11, poz. 194.

²⁶ Z uzasadnienia do *Wyroku SN z dnia 23 listopada 1993 r.*, III CRN 46/93, OSNC 1994, nr 4, poz. 93.

²⁷ Por. *Uchwałę SN (7) z dnia 10 kwietnia 1992 r...*; *Uchwałę SN z dnia 24 stycznia 1996 r...*, poz. 78; *Wyrok SN z dnia 19 stycznia 1999 r...*; *Wyrok SN z dnia 17 maja 2000 r.*, I CKN 720/98, LEX nr 50838.

²⁸ Por. *Wyrok SN z dnia 17 maja 2000 r...*

²⁹ J. Monkiewicz (red.), *Podstawy ubezpieczeń. Tom I Mechanizmy i funkcje*, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 2000, s. 60 i nast.

ubezpieczeń jako podmiot profesjonalny może ponosić większy koszt zmiany siły nabywczej pieniądza.

5. DOPUSZCZALNOŚĆ WALORYZOWANIA ŚWIADCZEŃ SPEŁNIONYCH

Zgodnie z art. 358¹ § 1 k. c. zapłata kwoty nominalnej stanowi jedynie spełnienie świadczenia. Zachowanie takie nie jest jednak równoznaczne z wykonaniem zobowiązania, ponieważ obok spełnienia świadczenia konieczne jest zaspokojenie wierzyciela. Wykonanie zobowiązania przez dłużnika powinno być zgodne ze społeczno-gospodarczym celem zobowiązania oraz zasadami współżycia społecznego, a także ewentualnie ustalonymi zwyczajami (z art. 354 § 1 k. c.). W orzecznictwie SN jest utrwalony pogląd dopuszczający waloryzację świadczeń już spełnionych w sytuacji, gdy wierzyciel przyjmując świadczenie zastrzegł, że traktuje je jako częściowe jedynie wykonanie zobowiązania³⁰. Spełnienie świadczenia w kwocie nominalnej nie zaspokaja interesu wierzyciela, więc nie jest prawidłowym wykonaniem zobowiązania oraz że zapłata ma charakter umowny, więc brak dorozumianej choćby zgody wierzyciela przesądza o tym, że zobowiązanie nie wygasa. Jeżeli wierzyciel odmówi przyjęcia świadczenia w nominalnej wysokości, albo oświadczy, że wprawdzie je przyjmuje, ale tylko na zaspokojenie części zobowiązania, bo uważa, iż winno ono być zwaloryzowane, to zobowiązanie nie wygasa. Wierzyciel nie ma obowiązku składania jakichkolwiek oświadczeń, z których wynikałoby, że przyjmuje zapłatę sumy nominalnej na zaspokojenie wierzytelności. Tylko wówczas, gdy zamierza skorzystać z możliwości żądania waloryzacji świadczenia pieniężnego, powinien dać temu wyraz³¹. Wierzyciel może się domagać zmiany wysokości świadczenia, gdyż w razie zmiany siły nabywczej pieniądza powstaje „swoisty stan waloryzacyjności, w którego ramach wierzyciel uzyskuje możliwość wytoczenia powództwa z art. 358¹ § 3 k. c.”³².

Niejednoznaczna staje się wówczas sytuacja dłużnika, który nie może wywiązać się ze swego obowiązku i nie jest pewny swojej sytuacji prawnej i ekonomicznej, jeśli tylko przy spełnianiu świadczenia wierzyciel dał wyraz swemu niezadowoleniu co do wysokości zaoferowanej mu kwoty³³. Dłużnik może,

³⁰ M. in. *Uchwała SN z dnia 20 marca 1992 r.*, III CZP 14/93, OSP 1993, nr 6, poz. 118; *Uchwała SN z dnia 23 kwietnia 1992 r.*, I PZP 19/92, OSNC 1992, nr 9, poz. 166; por. również T. Wiśniewski [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do KC. Księga III*, t. 1, LexisNexis, Warszawa 2005, s. 56 i nast.

³¹ E. Skowrońska, *Notatka do wyroku SN z 4 sierpnia 1994, (I PRN 49/94)*, „Przeгляд Sądowy” 1995, nr 7–8, s. 131.

³² T. Wiśniewski, *W sprawie interpretacji art. 358¹ § 3 k. c.*, „Przeгляд Sądowy” 1992, nr 3, s. 25.

³³ W. Robaczyński, *Tendencje waloryzacyjne w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Przeгляд Sądowy” 1994, nr 1, s. 38.

w myśl art. 486 k. c., skorzystać z prawa złożenia świadczenia do depozytu sądowego. Takie zachowanie dłużnika wobec zwłoki wierzyciela w przyjęciu świadczenia w nominalnej wysokości będzie prowadziło do umorzenia długu³⁴. Z kolei Sąd Najwyższy stoi na stanowisku, iż spełnienie świadczenia w kwocie nominalnej stanowi wykonanie zobowiązania i powoduje jego wygaśnięcie. Natomiast zmiana wysokości świadczenia mimo jego spełnienia w kwocie nominalnej jest możliwa tylko wówczas, gdy z zachowania wierzyciela wynika, że nie traktował spełnienia świadczenia za równoznaczne z wykonaniem zobowiązania. Możliwość waloryzacji świadczenia przyjętego przez wierzyciela z zastrzeżeniem, że traktuje je jedynie jako częściowe wykonanie zobowiązania została potwierdzona przez Sąd Najwyższy w innych orzeczeniach³⁵.

Zasadniczo Sąd wykluczył stosowanie art. 358¹ § 3 k. c. do świadczeń spełnionych, co spotkało się z aprobatą doktryny³⁶. Z drugiej jednak strony stwierdził, że spełnienie świadczenia pieniężnego w nominalnej wysokości nie zawsze stanowi właściwe wykonanie zobowiązania (art. 354 k. c.) i nie zawsze powoduje wygaśnięcie zobowiązania.

W literaturze prezentuje się stanowisko odmienne³⁷. Wskazuje się na wiodące znaczenie art. 354 § 1 k. c., według którego zobowiązanie powinno być spełnione zgodnie z jego treścią, a ta, do czasu wydania wyroku w przedmiocie waloryzacji dotyczy kwoty nominalnej, podnosi się zasadę nominalizmu, od której bezsprzecznie art. 358¹ § 3 k.c. jest przecież wyjątkiem; oraz konstytucyjny charakter wyroku waloryzacyjnego. Wierzyciel nie może przyjmować świadczenia bez żadnych zastrzeżeń, a dopiero później domagać się jego waloryzacji. Odmienne zapatrywanie musi prowadzić do wniosku, że w prawie polskim zobowiązanie nigdy nie wygasa definitywnie. W przepisie art. 358¹ § 3 k. c. nie ma wzmianki o jakimkolwiek czasowym ograniczeniu uprawnień wierzyciela. Wobec tego wierzyciel zawsze mógłby domagać się waloryzacji z powołaniem się na to, że jego uzasadnione interesy nie zostały zaspokojone. Dlatego z przepisu art. 358¹ § 3 k. c. nie można wyprowadzać wniosku, że jest dopuszczalne żądanie waloryzacji już po spełnieniu świadczenia przez dłużnika³⁸. Należy mieć na uwadze argumenty słusznościowe i uwzględnić wspomnianą już

³⁴ Z. Bidziński, *Art. 358¹ kodeksu cywilnego w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1996, nr 1, s. 58.

³⁵ Por. *Uchwała SN z dnia 3 kwietnia 1992 r.*, I PZP 19/92, OSNCA 1992, nr 9, poz. 166; *Uchwała z dnia 7 maja 1996 r.*, II CRN 52/96, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 9, s. 42; *Wyrok z dnia 22 grudnia 2000 r.*, II CKN 358/00, LEX nr 52545; *Wyrok z dnia 9 listopada 2000 r.*, II CKN 340/00, LEX nr 52612; *Wyrok z dnia 28 stycznia 2004 r.*, IV CK 425/02, LEX nr 175935; nieco odmiennie: *Wyrok SN z dnia 28 września 1993 r.*, I CRN 74/93, OSNCP 1994, nr 7–8, poz. 162.

³⁶ E. Skowrońska, *Notatka...*, *op. cit.*, s. 132.

³⁷ Por. P. Machnikowski, *op. cit.*; W. Robaczyński, *Tendencje waloryzacyjne...*, *op. cit.*, s. 36 i nast.; Z. Bidziński, *op. cit.*, s. 58 i nast.

³⁸ A. Szpunar, *Waloryzacja świadczeń ubezpieczeniowych*, [w:] A. Wąsiewicz (red.), *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. 3, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1997, s. 145–146.

specyfikę zobowiązań z płaszczyzny ubezpieczeń osobowych oraz społeczne oczekiwania związane z zapewnieniem ochrony ubezpieczeniowej. Ponadto należy zważyć, że konstrukcja waloryzacji sądowej ma charakter wyjątkowy i jej praktyczne zastosowanie jest uzależnione od spełnienia wymaganych prawnie warunków.³⁹

W *Wyroku z dnia 14 listopada 1995 r...*⁴⁰ Sąd Najwyższy uznał, że wezwanie przez ubezpieczyciela do podjęcia sumy ubezpieczenia, która w oczywisty sposób nie odpowiada celowi, dla którego umowa została zawarta oraz jednocześnie nieuprzedzenie ubezpieczonego o możliwości utraty żądania opartego na treści art. 358¹ § 3 k. c. w razie przyjęcia sumy ubezpieczenia bez zastrzeżeń, nie może być uznane za wykonanie zobowiązania zgodnie z jego celem społeczno-gospodarczym, zasadami współżycia społecznego i ustalonymi zwyczajami. Taki kierunek wykładni wydaje się prawidłowy, zwłaszcza że nie można abstrahować od praktycznych aspektów umowy ubezpieczenia, który stronom zwykle przyświeca przy zawieraniu umów. Otrzymywana przez ubezpieczonego renta musi mieć wymierną ekonomicznie wartość, co najmniej zbliżoną do pierwotnie przez strony zakładanej. Za takim rozwiązaniem zdecydowanie przemawia uzasadniony i zasługujący na udzielenie mu priorytetu interes ubezpieczonego, a wgląd na zasady współżycia społecznego ten punkt widzenia dodatkowo umacnia. Interes pozwanego zakładu powinien ustąpić przed interesem ubezpieczonego z uwagi na znaczną dysproporcję możliwości finansowych stron⁴¹. W sytuacji, gdyby składki wnoszone przez ubezpieczonych nie podlegały waloryzacji, zakłady ubezpieczeń mogłyby podnosić zarzut, że po ich stronie brak „finansowych możliwości dokonania «indeksacji» umówionych świadczeń w sposób powszechnie zadowalający”⁴².

6. KWESTIA WIELOKROTNEJ WALORYZACJI ŚWIADCZEŃ Z UBEZPIECZEŃ OSOBOWYCH

Znaczenie rozważanego zagadnienia na gruncie ubezpieczenia osobowego jest istotne z uwagi na długotrwałość umów ubezpieczeniowych – dystans czasowy, jaki dzieli nawiązanie stosunku ubezpieczenia i jego realizację zazwyczaj jest wieloletni. Stąd mogą zachodzić okoliczności powodujące poszukiwanie

³⁹ Por. T. Dybowski, A. Przyńska [w:] E. Łętowska (red.), *System prawa prywatnego, Prawo zobowiązań – część ogólna*, t. 5, Wydawnictwo C. H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2006, s. 240–241.

⁴⁰ *Wyrok SN z dnia 14 listopada 1995 r.*, II CRN 142/95, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 2–3, poz. 45.

⁴¹ *Z Wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 23 lutego 1994 r.*, I ACr 34/94, „Wokanda” 1994, nr 10, s. 53.

⁴² Z. Bidziński, *op. cit.*, s. 57.

możliwości ponownej waloryzacji zrealizowanych już świadczeń⁴³. W orzecznictwie sądowym słusznie przyjęto⁴⁴, że zmiana wysokości świadczenia pieniężnego, płatnego okresowo (renta odroczone lub natychmiast płatna), dokonana przez sąd na podstawie art. 358¹ § 3 k. c., nie może polegać na ustaleniu tego świadczenia w postaci ułamka lub procentu innego świadczenia okresowego (np. średniej emerytury pracowniczej); taka konstrukcja zakłada bowiem stałą waloryzację na przyszłość, czego nie przewiduje art. 358¹ § 3 k.c. Zmiana wysokości świadczenia pieniężnego wypłacanego jednorazowo kwotowo na świadczenie wypłacane okresowo, oznacza tylko tyle, że zachowując jego istotę, sąd określa inną kwotę w sposób konkretny. Nie spełnia tego wymagania określenie wysokości renty w sposób pośredni poprzez odniesienie np. do procentu średniej emerytury z ubezpieczenia społecznego albo procentu do minimalnego wynagrodzenia. Art. 358¹ § 3 k. c. nie przewiduje ułamkowej lub procentowej waloryzacji. Przeciwnie stanowisko oznaczałoby w istocie, że każdy wzrost emerytury pracowniczej z ubezpieczenia społecznego lub średniego wynagrodzenia powoduje automatycznie waloryzację renty odroczonej lub natychmiast płatnej.

Należy jednakże odnotować *Uchwałę z dnia 21 października 1994 r.*⁴⁵, w której Sąd Najwyższy dopuścił możliwość wielokrotnej waloryzacji świadczenia, przyjmując, że „zmiana wysokości świadczenia pieniężnego płatnego okresowo (renta odroczone lub natychmiast płatna), dokonana przez Sąd na podstawie art. 358¹ § 3 k.c. nie wyklucza możliwości ponownej waloryzacji świadczenia w razie późniejszej istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza”. Słusznie zauważono w uzasadnieniu, że zachodzi tu potrzeba rozstrzygnięcia kolizji dwóch rozbieżnych dążeń: z jednej strony do maksymalnego bezpieczeństwa prawnego, z drugiej zaś do maksymalnej elastyczności decyzji organów stosujących prawo, pozwalającej znajdować rozwiązania szczegółowe, najbardziej adekwatne w danej sytuacji. Sąd Najwyższy stwierdził, że wielokrotna waloryzacja dotyczy tylko świadczenia pieniężnego wypłacanego okresowo, natomiast do świadczenia pieniężnego płatnego jednorazowo „należałoby podejść odmiennie”. Decydujące znaczenie ma tutaj kwestia „istotności” zmiany siły nabywczej pieniądza, która otwiera swoisty „stan waloryzacyjności”. Zaistnienie tego stanu w trakcie płatności renty ustalonej przez ubezpieczyciela uzasadniać może ingerencję sądu (jeśli strony nie dojdą do porozumienia co do jej wysokości), polegającą na dokonaniu zmiany wysokości świadczenia. Skoro świadczenie tak określone, z istoty swej płacone okresowo, może być spełniane przez dłuższy czas, to nie można wykluczyć wystąpienia ponownie „stanu waloryzacyjności” jako efektu „istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza”. Kwestia przedziału czasowego nie ma tutaj znaczenia, najważniejsza jest ocena, czy nastąpiła istotna zmiana

⁴³ A. Nerka, *op. cit.*, s. 87.

⁴⁴ Wyrok SN z dnia 23 listopada 1993 r...

⁴⁵ Uchwała SN z dnia 21 października 1994 r., III CZP 135/94, OSP 1995, nr 2, poz. 37.

siły nabywczej pieniądza, bowiem od tego zależy możliwość dokonania waloryzacji, również ponownej i wielokrotnej⁴⁶.

7. UWAGI KONCOWE

Na zakończenie trzeba stwierdzić, że spełnienie świadczenia z umowy ubezpieczenia jest uzależnione od realizacji przewidzianego zdarzenia losowego. Ubezpieczyciel pobiera składkę, którą oblicza w stosunku do sumy ubezpieczenia i która tylko w skali wielkich liczb i ryzyka ubezpieczeniowego zapewnia mu gromadzenie funduszu ubezpieczeniowego i wypłacalność. Składka nie jest ekwiwalentem świadczenia i taka jej rola wynika z charakteru i celu umowy ubezpieczeniowej. W tym kontekście również ubezpieczający musi uwzględnić swoje możliwości finansowe przy ustalaniu wysokości sumy ubezpieczenia, od której zależy przecież wielkość płaconej przez niego składki. Ale jako strona nieprofesjonalna może liczyć na waloryzację należnego mu świadczenia w razie wystąpienia istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza, zwłaszcza że prawo stwarza taką możliwość.

Oceniając możliwość stosowania waloryzacji sądowej w stosunkach ubezpieczeniowych należy wskazać na jej zadania – pełni bowiem rolę zabezpieczającą interesy stron stosunków zobowiązaniowych. Mechanizm ten ma za zadanie równoważenie skutków inflacji (lub deflacji) w zamiarze gwarantowania realizacji interesów obu stron stosunku obligacyjnego. Wysiłki judykatury zmierzają do utrzymania stosowania art. 358¹ § 3 k. c. w rozsądnych granicach. W konsekwencji orzecznictwo zdołało określić pewne dość sprecyzowane granice korzystania z waloryzacji sądowej na płaszczyźnie ubezpieczenia osobowego. Najistotniejsze ograniczenia zawiera sam przepis zawężający pole działania do zobowiązań pieniężnych *sensu stricto* oraz zobowiązań o charakterze cywilno-prawnym. Jednak jako typowy przepis prawa sędziowskiego, nie zawiera on dokładnych i wyczerpująco ustalonych kryteriów stosowania waloryzacji sądowej, te bowiem zależą od rodzaju i okoliczności konkretnej sprawy.

Arleta Nerka

APPLICABILITY OF ART. 358¹ § 3 OF THE CIVIL CODE TO PERSONAL INSURANCE

The article analyses the admissibility of the court revaluation of payments made under personal insurance with respect to judicial practice and scientific opinions.

⁴⁶ Krytycznie A. Szpunar, *Glosa do cytowanego orzeczenia*, OSP 1995, nr 2, poz. 37; aprobująco Z. Bidziński, *op. cit.*, s. 61.

Article 358¹ § 3 of the Civil Code⁴⁷ allows a court of law to intervene in a contract or issue a relevant ruling, if the purchasing power of the currency changed significantly after the contractual obligation arose. To this end, a court of law has to assess the „significance” of the change and specify the measure to be used for revaluing a claim, if necessary. Besides, it should weigh the interest of both parties in each case, respecting the principles of community life.

Within the area of insurance relations, court revaluation aims to compensate for inflation (deflation), thus protecting the interests of both contractual parties. The contractual parties in the insurance industry are insurance companies specialised in selling insurance policies on a mass scale and consumers, i.e. individuals in need of special protection.

Court practice allows the revaluation of payments made under personal insurance (especially dowry insurance and deferred annuities). The admissibility of revaluing payments that have already been made and of multiple revaluations raises some doubts, though.

Key words: insurance, personal insurance, court revaluation, inflation, insurance companies.

⁴⁷ *Act of 23 April 1964 – Civil Code*, DzU 1964, No. 16, item. 93 with subsequent amendments.